

Ontwikkelingen in sociale openheid en sociale uitsluiting¹

Een blik op het verleden en de toekomst

Ineke Maas

MEM 89 (1): 85-100

DOI: 10.5117/MEM2014.1.MAA2

Summary

Changes in social openness and social exclusion: a view on the past and the future

In contemporary societies, the likelihood to obtain attractive positions differs between men and women, between natives and migrant groups, and between people from different social backgrounds. Societies are not completely 'open'. It is often thought that this was even more the case one or two centuries ago. Research on long term changes in social openness and social exclusion is however relatively scarce. This article gives an overview of recent studies on this topic and presents new questions that the results of these studies trigger off.

Keywords: intergenerational mobility, ethnic endogamy, gender inequality, trend, country comparison

1. Sociale openheid: ongelijke kansen

In iedere samenleving, en dus ook in Nederland, is sprake van ongelijkheid. Hoe men tegen dergelijke ongelijkheid aankijkt, hangt in sterke mate af van de positie die men zelf inneemt. Hoe meer men zelf verdient, des te rechtvaardiger vindt men in het algemeen grote inkomensverschillen. Maar daarnaast is ook van belang hoe groot men de kans inschat dat men zelf een baan met zo'n hoog inkomen zou kunnen bereiken of had kunnen bereiken als het allemaal net even anders was gelopen. Als de aantrekkelijkste posities in de samenleving in principe voor iedereen bereikbaar zijn, dan wordt ongelijkheid meer geaccepteerd dan wanneer het voor sommigen heel moeilijk of zelfs onmogelijk is.

In Nederland in de 21e eeuw zijn de kansen om aantrekkelijke posities te bereiken niet gelijk voor alle bevolkingsgroepen. Belangrijke verschillen zijn er tussen mannen en vrouwen, tussen allochtonen en autochtonen, en tussen sociale herkomstklassen. Recente cijfers over de mate van ongelijkheid kunnen we vinden in de publicaties van het Sociaal en Cultureel Planbureau (SCP).

De *Emancipatiemonitor* geeft cijfers over de posities van mannen en vrouwen in Nederland. Van alle hogere managers is slechts 29% vrouw (Merens, Hartgers & Van den Brakel, 2012). Wel zijn er grote verschillen tussen sectoren. In het bedrijfsleven zijn veel minder hoge managers vrouw dan in de gezondheidszorg. Vrouwen hebben ook gemiddeld een lager loon dan mannen. Ook hier is het verschil in het bedrijfsleven groter dan bij de overheid. Maar op één belangrijk terrein scoren vrouwen beter dan mannen. Jonge vrouwen zijn gemiddeld hoger opgeleid dan jonge mannen. Zij houden minder vaak dan mannen direct na het middelbaar onderwijs op met school. En ze gaan vaker dan mannen door naar het hbo of de universiteit.

Ongelijke kansen om aantrekkelijke posities te bereiken bestaan niet alleen tussen mannen en vrouwen, maar ook tussen autochtone en allochtone Nederlanders. Het *Jaarrapport Integratie* van het SCP laat zien dat de vier grootste groepen allochtonen in Nederland – Turkse, Marokkaanse, Surinaamse en Antilliaanse Nederlanders – vaker werkloos zijn dan de autochtone meerderheid (Gijsberts, Huijnk & Dagevos, 2012). 13% van de Marokkaanse en 14% van de Antilliaanse Nederlanders was werkloos in 2010 tegen 4% van de autochtone Nederlanders. Inmiddels zijn al deze percentages flink gestegen. De huishoudens van deze vier groepen allochtonen moeten het ook doen met aanzienlijk minder geld dan autochtone Nederlanders. De huishoudinkomens van Marokkaanse Nederlanders zijn bijvoorbeeld gemiddeld bijna 35% lager dan de huishoudinkomens van autochtone Nederlanders.

Het SCP berichtte vroeger ook over ongelijke kansen van mensen afkomstig uit verschillende sociale milieus. Dat doet ze tegenwoordig, voor zover ik weet, niet meer. Toch zijn dergelijke verschillen zeker nog niet verdwenen. Tolsma en Wolbers (2010) tonen voor mannen de kans op het behalen van een hbo of universiteitsdiploma afgezet tegen het opleidingsniveau van hun ouders. De verschillen zijn groot. Van de zonen van universitair opgeleide ouders behaalt 68% een hbo- of universiteitsdiploma. Hebben de vader en moeder alleen basisonderwijs, dan behaalt slechts 22% zo'n diploma.

Kort samengevat, binnen onze huidige samenleving zijn de kansen om aantrekkelijke posities te bereiken niet gelijk verdeeld tussen mannen en vrouwen, tussen autochtone Nederlanders en verschillende allochtone

groepen en tussen mensen afkomstig uit verschillende sociale milieus. Sociologen noemen de mate waarin mensen in een samenleving gelijke kansen hebben 'sociale openheid'. Een samenleving is een open samenleving wanneer kansen gelijk verdeeld zijn. Hoe ongelijker de kansen, des te minder open ofwel meer gesloten de samenleving is. De openheid van een samenleving heeft niet alleen betrekking op ongelijke kansen op de arbeidsmarkt, maar bijvoorbeeld ook op vriendschappen en trouwen. Hoe meer mensen alleen vrienden hebben of trouwen binnen hun eigen sociale klasse of hun eigen etnische groep, des te minder open is de samenleving.

2. Oorzaken van een gebrek aan openheid

Er zijn twee belangrijke oorzaken voor de ongelijke kansen van sociale groepen. De eerste is sociale uitsluiting. Sociale uitsluiting gebeurt vaak door de bezitters van aantrekkelijke posities, die deze posities zelf willen houden of ze willen doorgeven aan hun eigen kinderen, de eigen familie of de eigen groep.

Sociale uitsluiting gebeurt soms via wetten. Zo mogen bijvoorbeeld asielzoekers geen opleiding volgen en geen beroep uitoefenen. Maar vaak gaat sociale uitsluiting juist tegen de wet in. Een voorbeeld daarvan is discriminatie op de arbeidsmarkt. Werkgevers nemen dan liever iemand aan uit hun eigen groep dan uit een andere groep, ook als de buitenstaander eigenlijk geschikter is voor de baan (Blommaert, 2013). Sociale uitsluiting kan ook subtielere vormen aannemen, bijvoorbeeld ouders die bepaalde vriendjes te min vinden voor hun kinderen. De kinderen mogen niet met hen spelen en zeker niet trouwen.

Naast sociale uitsluiting is er een tweede oorzaak die ervoor zorgt dat samenlevingen niet geheel open zijn. Sociale groepen bezitten in verschillende mate hulpbronnen die kunnen helpen bij het bereiken van aantrekkelijke posities. Migrantengroepen zijn vaak laagopgeleid en bereiken ook daarom lagere posities op de arbeidsmarkt. Hoogopgeleide ouders kunnen hun kinderen beter helpen met hun huiswerk, dit is een hulpbron die we cultureel kapitaal noemen. Hogere sociale milieus beschikken over meer economisch kapitaal, ofwel geld, dat kan worden geïnvesteerd in een goede opleiding voor de kinderen. Ook tijd en energie zijn hulpbronnen. Mannen kunnen gemiddeld meer tijd en energie in hun werk steken dan vrouwen, omdat ze vaak niet de eerstverantwoordelijke voor de kinderen zijn.

3. **Onderzoek naar langetermijnontwikkelingen in sociale openheid en de moderniseringstheorie**

In het algemeen wordt gedacht dat samenlevingen vroeger veel minder open waren dan tegenwoordig (Van Leeuwen & Maas, 2010). Als je voor een dubbeltje geboren was, dan werd je vroeger nooit een kwartje. Maar tegenwoordig zou succes toch vooral afhangen van je eigen inspanningen, hoe goed je het hebt gedaan op school, hoe gemotiveerd je bent. De afhankelijkheid van sociaal milieu, of je een man of een vrouw bent, en in welk land je geboren bent, zou afgenomen zijn. Helemaal verdwenen zijn de ongelijke kansen echter niet, zoals we zojuist hebben gezien. Onderzoek naar langetermijnontwikkelingen in sociale openheid is in de allereerste plaats belangrijk om de vraag te beantwoorden of samenlevingen inderdaad opener zijn geworden en zo ja, wanneer dan wel.

In de tweede plaats kan dit onderzoek laten zien onder welke omstandigheden samenlevingen opener worden en waarom sommige meer open zijn dan andere. De belangrijkste theorie hierover is de moderniseringstheorie (zie bijvoorbeeld Treiman, 1970). Volgens deze theorie zijn veranderingen in sociale openheid terug te voeren op een aantal ontwikkelingen uit de 19e eeuw. Als gevolg van industrialisatie veranderde de arbeidsmarkt van vooral kleinschalig ambachtelijk werk en boerenarbeid naar grote fabrieken en kantoren. Voor de nieuwe banen werden vaker officiële diploma's gevraagd, wat sociale uitsluiting moeilijker maakte. Sinds die tijd zijn ook de mogelijkheden om onderwijs te volgen enorm toegenomen, vooral voor kinderen die niet tot de elite behoorden en nog meer voor meisjes dan voor jongens. De toegenomen scholing en de veranderingen op de arbeidsmarkt hebben volgens de theorie ook tot een waardeverandering geleid. Het werd niet langer als eerlijk gezien om onderscheid te maken tussen mensen op basis van hun sociale of etnische afkomst of hun geslacht. Werkgevers zouden daarom bij het selecteren van werknemers meer rekening houden met hun kwaliteiten en minder met hun afkomst.

4. **Toonaangevend eerder onderzoek naar recente veranderingen in openheid**

Hoe aannemelijk de moderniseringshypothese ook lijkt, het is toch niet echt duidelijk of ze wel klopt. Er is niet heel veel onderzoek gedaan naar de langetermijnontwikkelingen in sociale openheid. Onderzoek richtte zich vooral op de tweede helft van de twintigste eeuw en laat tegenstrijdige

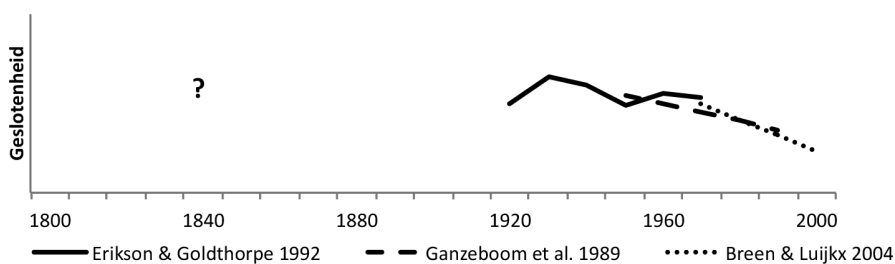
resultaten zien. In 1992 publiceerden Erikson en Goldthorpe het boek *The constant flux*. Zij onderzochten intergenerationele mobiliteit van vaders en zonen tussen ongeveer 1925 en 1970 in negen westerse landen. Bij intergenerationele mobiliteit gaat het om de kansen van kinderen uit verschillende herkomstklassen om zelf een bepaalde klasse te bereiken. De samenleving is gesloten als de toegang tot de hogere, meer aantrekkelijke klassen vooral beperkt is tot personen die ook uit deze klassen afkomstig zijn. Erikson en Goldthorpe concludeerden dat er in deze periode geen veranderingen hebben plaatsgevonden in de richting van meer openheid. Mobiliteit fluctueerde een beetje, maar zonder trend.

De conclusie van Erikson en Goldthorpe was onmiddellijk omstreden. In een veel grotere studie in 35 landen vonden Ganzeboom, Luijkx en Treiman (1989) wel een trend naar meer openheid. Zij concludeerden dat de relatieve kansen voor zonen om een andere klasse te bereiken dan hun vader weliswaar langzaam, maar wereldwijd toenamen. De twee conclusies konden naast elkaar blijven bestaan, omdat beide groepen onderzoekers een iets andere methode gebruikten. De periode waarop het tweede onderzoek betrekking had, begon ook zo'n twintig jaar later en liep vijftien jaar langer door.

In 2004 verscheen *Social mobility in Europe* (Breen, 2004). Dit is een herhaling van het onderzoek van Erikson en Goldthorpe voor een recentere periode. Er werd nu gekeken naar het midden van de jaren zeventig tot het eind van de jaren negentig van de 20e eeuw. In negen van de elf onderzochte landen werd een trend naar meer openheid gevonden. Daarnaast bleken er grote verschillen tussen landen in de mate van openheid. Duitsland, Frankrijk, Italië en Ierland bleken veel minder open dan bijvoorbeeld Groot-Brittannië, Zweden en ook Nederland.

Wat zeggen deze bevindingen ons nu over langetermijnontwikkelingen in sociale openheid (figuur 1)? Aan de ene kant zou het zo kunnen zijn dat we nu in een relatief dynamische periode leven, waarin de samenleving steeds opener wordt. Dit zou pas korte tijd het geval zijn, sinds de jaren vijftig. Daarvoor zou er sprake zijn van stabiliteit. Maar even goed mogelijk is het dat de door Erikson en Goldthorpe (1992) onderzochte periode een toevallige korte tijd van relatieve stabiliteit was tussen perioden met veel grotere veranderingen. Volgens de moderniseringstheorie lagen de oorzaken van het opener worden van de samenleving immers in de 19e eeuw.

In het vervolg van deze tekst zal ik een overzicht geven van het onderzoek naar sociale openheid nu en vroeger dat ik samen met collega's al heb uitgevoerd. Ook zal ik aangeven in welke richtingen dit onderzoek zich in de toekomst verder zou kunnen ontwikkelen.

Figuur 1 Langetermijnontwikkelingen in geslotenheid van de samenleving (schematische weergave van de resultaten van eerder onderzoek)

5. Onderzoek naar openheid met betrekking tot sociale afkomst

Ik begin het overzicht met onderzoek naar sociale afkomst. Samen met Marco van Leeuwen en verschillende promovendi heb ik hier in de afgelopen twintig jaar onderzoek naar gedaan. De belangrijkste bron van informatie daarvoor zijn huwelijksakten. Als u zelf getrouwd bent, dan herinnert u zich wellicht nog dat u uw eigen beroep en dat van uw ouders moest opgeven. Uw partner moest dat ook en de getuigen noemden hun eigen beroep. Hiermee kunnen we beroepen tussen generaties vergelijken, maar ook tussen huwelijkspartners. Huwelijksakten hebben daarnaast als groot voordeel dat ze bijna de hele bevolking betreffen, dat ze er in verschillende landen heel vergelijkbaar uitzien en dat ze goed bewaard zijn.

We begonnen met een kleine studie naar de openheid van de Amsterdamse elite in 1854 en 1884 (Van Leeuwen & Maas, 1990). De conclusie van dit onderzoek was dat intergenerationele mobiliteit niet was toegenomen in de dertig jaar tussen beide meetmomenten. Hierop volgden studies naar de provincie Utrecht (Van Leeuwen & Maas, 1995), de stad Berlijn (Van Leeuwen & Maas, 1996) en een regio in Noord Zweden (Maas & Van Leeuwen, 2002) waarin we steeds geen toename van intergenerationele mobiliteit tijdens de 19e eeuw vonden.

Al deze vroege studies hebben gemeen dat ze betrekking hadden op relatief weinig mensen uit kleine regio's. Als veranderingen langzaam zijn, dan zijn grotere onderzoeken nodig om ze zichtbaar te maken. Bovendien zijn deze vroege studies onderling niet goed vergelijkbaar. Elke studie maakt gebruik van een eigen indeling van beroepen in klassen. Dat gold overigens niet alleen voor mijn eigen onderzoek, maar voor het onderzoek naar historische mobiliteit in zijn algemeenheid.

In de loop van de tijd zijn er steeds meer huwelijksakten ter beschikking gekomen. En we hebben veel tijd en moeite geïnvesteerd om alle beroepen uit die databestanden op dezelfde manier in klassen in te delen en de gegevens op precies dezelfde manier te analyseren (Lambert e.a., 2013; Van Leeuwen & Maas, 2011; Van Leeuwen, Maas & Miles, 2002). Het resultaat is dat we nu zeven Europese landen gedurende een groot deel van de 19e eeuw met elkaar kunnen vergelijken (Maas & Van Leeuwen, 2013).

Het eerste land waarvoor ik de resultaten bespreek, is Engeland. Dit is het land dat als eerste industrialiseerde en de overgang naar een moderne samenleving maakte. De geslotenheid van Engeland nam gedurende de hele onderzochte periode af. Dat wil zeggen dat de relatieve kansen om een hogere positie te bereiken steeds beter werden voor mannen uit de lagere klassen – dus bijvoorbeeld voor de kinderen van ongeschoolde arbeiders. Tegelijkertijd werden de relatieve kansen voor mannen uit de hogere klassen om die positie aan hun zonen door te geven slechter. De veranderingen zijn substantieel. In 1910 is de geslotenheid 20% kleiner dan in 1830. Dit is wat we volgens de moderniseringstheorie zouden verwachten.

In Nederland, Frankrijk en Duitsland begon de industrialisatie rond 1870. De veranderingen in geslotenheid na 1870 zijn in de drie landen ongeveer hetzelfde. In alle drie de landen neemt de geslotenheid heel langzaam af. De grote verschillen zitten hem in de periode vóór 1870. In Frankrijk nam de geslotenheid sterker af vóór industrialisatie dan tijdens industrialisatie. In Duitsland veranderde er weinig tussen 1800 en 1870. Maar in Nederland nam de geslotenheid juist toe in de jaren vóór 1870. Dus, de moderniserings-theorie vindt ondersteuning voor de periode tijdens industrialisatie, hoewel de veranderingen in openheid niet spectaculair zijn. In de periode daarvoor zijn er echter heel verschillende ontwikkelingen die we niet zomaar kunnen verklaren.

Tot slot de resultaten voor drie laat industrialiserende landen, Zweden, Finland en Hongarije: in deze landen begon de industrialisering rond 1890. In Zweden en Hongarije lijkt de geslotenheid na 1890 inderdaad iets af te nemen. Omdat 1890 zo laat in de onderzochte periode ligt, kan dit echter ook een toevallige fluctuatie zijn. In Finland zien we geen verandering in geslotenheid na 1890, maar wel afnemende geslotenheid in de periode daarvoor. In Zweden en Hongarije nam de geslotenheid vóór 1890 juist toe.

De eerste conclusie die we kunnen trekken, is dat de moderniseringstheorie enige ondersteuning krijgt. Als met industrialisering de verschillende moderniseringsprocessen op gang komen, dan vindt er gelijktijdig een afname van de geslotenheid van de samenleving plaats. Dit is duidelijker

te zien voor landen die vroeg industrialiseerden dan voor landen die later industrialiseerden.

De nieuwe onderzoeksbevindingen roepen echter veel meer vragen op dan dat ze antwoorden geven. Als we naar alle landen tegelijk kijken, dan valt op dat de verschillen tussen de landen tamelijk groot zijn. De geslotenheid is aan het begin van de 19e eeuw in Duitsland en Zweden maar ongeveer 60% van de geslotenheid in Finland en Frankrijk. Het is ook niet zo dat het vroegst industrialiserende land, Engeland, minder gesloten is dan later industrialiserende landen. Waar komen die verschillen vandaan?

Een tweede vraag betreft de ontwikkelingen in de periode vóór industrialisatie. Deze bleken heel verschillend tussen de landen. In sommige landen neemt de openheid gedurende de gehele 19e eeuw toe, terwijl in andere landen sprake is van afnemende openheid tot aan het begin van de industrialisatie. Hoe zijn die verschillende ontwikkelingen te verklaren?

Als derde vragen we ons af hoe de openheid zich verder ontwikkelt in de eerste helft van de 20e eeuw. Hoe verhouden onze resultaten zich tot die van survey-onderzoeken? Aangezien onze data en ons klassenschema niet precies gelijk zijn aan die die gebruikt worden in de survey-onderzoeken, kunnen we de resultaten niet direct met elkaar vergelijken. We weten dus nog steeds niet of de openheid in de 19e eeuw kleiner was dan in de tweede helft van de 20e eeuw.

En de vierde, misschien wel belangrijkste vraag is of de veranderingen die we zien ook echt door moderniseringsprocessen worden veroorzaakt. Het lijkt nu wel zo te zijn dat de openheid van de samenleving langzaam toenam tijdens de periode van industrialisatie, maar zijn de genoemde moderniseringsprocessen ook de oorzaak van die toename? En zo ja, welke moderniseringsprocessen zijn het belangrijkste?

Naar de laatste twee vragen hebben we al enig onderzoek gedaan. Om te beginnen met de derde vraag. Zoltán Lippényi organiseerde voor zijn proefschrift een enorme dataverzameling in Hongarije en verzamelde huwelijksakten voor de periode tot 1950. De ontwikkeling naar meer openheid aan het eind van de 19e eeuw, blijkt zich door te zetten over de hele onderzochte periode, slechts onderbroken door de Eerste Wereldoorlog (Lippényi, Maas & Van Leeuwen, 2013). Voor Frankrijk bestaat er een buitengewoon databestand met huwelijksakten voor de periode van 1803 tot 1986. We analyseerden deze samen met Franse collega's (Van Leeuwen, Péliissier, Rébaudo & Maas, 2010). Over de hele periode van het begin van de 19e tot het eind van de 20e eeuw neemt de openheid gestaag toe.

Voor de meeste landen hebben we echter niet de beschikking over huwelijksakten voor zo'n lange periode. Huwelijksakten worden ook minder

bruikbaar voor de recentste periode, omdat steeds minder mensen een officieel huwelijk aangaan. Als we meer algemene uitspraken willen doen over ontwikkelingen in openheid vóór, tijdens, en na industrialisering, dan zullen we vergelijkingen moeten maken tussen de gegevens uit de huwelijksakten en de gegevens uit surveys. Dit is een van de dingen die ik de komende jaren wil gaan doen. Het kan daarbij helpen dat voor sommige landen – bijvoorbeeld Frankrijk – er periodes zijn waarvoor zowel huwelijksakten als surveys bestaan.

Ook met het beantwoorden van de vierde nieuwe vraag is al een begin gemaakt. De vraag of de veranderingen echt worden veroorzaakt door moderniseringsprocessen, kan heel moeilijk worden beantwoord door ontwikkelingen in de zeven landen te vergelijken. In elk land verandert zoveel tegelijkertijd, dat er steeds alternatieve verklaringen voor toe- of afnemende openheid zullen zijn. Om die alternatieven uit te sluiten zou je gegevens uit misschien wel honderd landen moeten hebben. En dat is helaas niet reëel. Als oplossing kijken we naar verschillen in ontwikkelingen binnen landen. Binnen landen zijn er grote verschillen tussen plaatsen in het tempo waarin ze moderniseerden. In sommige plaatsen kwamen al relatief snel moderne fabrieken en kantoren, in andere plaatsen gebeurde dit veel later. Ook andere moderniseringsprocessen, zoals de komst van moderne transportmiddelen – treinen en trams – en mogelijkheden voor massacommunicatie – postkantoren bijvoorbeeld – gebeurden in sommige plaatsen veel eerder dan in andere. We kunnen dus binnen een land plaatselijke moderniseringsprocessen relateren aan de openheid binnen die plaatsen.

Richard Zijdemans (2009) bracht dit als eerste in de praktijk, toen hij nog promovendus in Utrecht was. Hij analyseerde gemeenten in Zeeland gedurende de 19e en begin 20e eeuw. Inmiddels is zijn werk door Antonie Knigge uitgebreid voor een groter deel van Nederland (Knigge e.a., in druk). Hij laat zien dat de trend naar meer openheid die inzet rond 1870 voor ongeveer de helft wordt verklaard door de gemeten moderniseringsprocessen. Echter niet alle moderniseringsprocessen spelen een even belangrijke rol. De processen die het meest centraal staan in de moderniseringstheorie – industrialisering en onderwijsexpansie – blijken het minst belangrijk. De openheid is vooral groter in plaatsen met goede toegang tot massatransport en tot massacommunicatie, gemeten door de aanwezigheid van een treinstation en een postkantoor.

Dit is interessant als we terugdenken aan de twee belangrijkste verklaringen voor ongelijke kansen: uitsluiting en hulpbronnen. Opleiding is de allerbelangrijkste hulpbron voor mensen om hogerop te komen. De grotere toegang van jongens en meisjes uit lagere klassen tot het middelbaar

onderwijs die aan het eind van de 19e eeuw op gang kwam, lijkt in eerste instantie niet te hebben geleid tot grotere openheid. Massatransport en massacommunicatie zijn ontwikkelingen die vermoedelijk eerder processen van uitsluiting zijn tegengegaan. Met de trein kon men zich gemakkelijker verplaatsen naar andere gemeenten, waar een potentiële werkgever niet precies wist wie men was en wat vader deed. Via kranten en andere post kon men zich informeren over wat er elders in het land gebeurde en welke banen daar werden aangeboden. Beide processen maken uitsluiting moeilijker.

Processen van uitsluiting zijn directer onderzocht door Wiebke Schulz voor haar proefschrift (Schulz, 2013). Zij verzamelde een groot aantal advertenties die in Nederlandse kranten verschenen tussen 1870 en 1939. Een voorbeeld van de tekst van zo'n advertentie: 'gevraagd: beschaafd vrouwelijk buffetpersoneel en juffrouwen voor de bediening niet beneden de 18 jaar en van onbesproken gedrag. Buitenlandsche en gehuwde of gescheiden vrouwen komen niet in aanmerking'. De advertenties kunnen criteria bevatten die relevant zijn voor de uitoefening van het beroep – in dit geval 'beschaafd' – en criteria die duidelijk niet relevant zijn – in dit geval 'buitenlands', 'gehuwd' en 'gescheiden'. Hoe meer niet-relevante criteria een werkgever gebruikt, des te sterker is er sprake van uitsluiting. Hoe meer relevante criteria een werkgever gebruikt, des te belangrijker zijn individuele hulpbronnen. Werkgevers blijken over de gehele periode duidelijk meer te selecteren op relevante kenmerken dan op niet-relevante kenmerken. Processen van uitsluiting bestaan wel en verdwijnen ook niet in de loop van de tijd. Hoewel de moderniseringstheorie voorspelt dat in deze periode uitsluiting steeds minder voor zal komen, is dat niet wat we in Nederlandse advertenties vinden.

In de toekomst wil ik het belang van hulpbronnen en processen van uitsluiting verder bestuderen. Advertenties vormen slechts een eerste stap in het selectieproces van werkgevers. Met behulp van de personeelsadministratie van grote bedrijven kan gekeken worden naar volgende stappen, zoals daadwerkelijke selectie en verdere promotie en hoe de criteria hiervoor veranderen over de tijd. Daarnaast ga ik samen met Hilde Bras kijken in hoeverre binnen een gezin broers en zussen elkaars hulpbronnen zijn en in hoeverre ze elkaar in de weg zitten. We hebben daarvoor gegevens verzameld over de levenslopen van steeds twee broers of zussen uit een gezin.

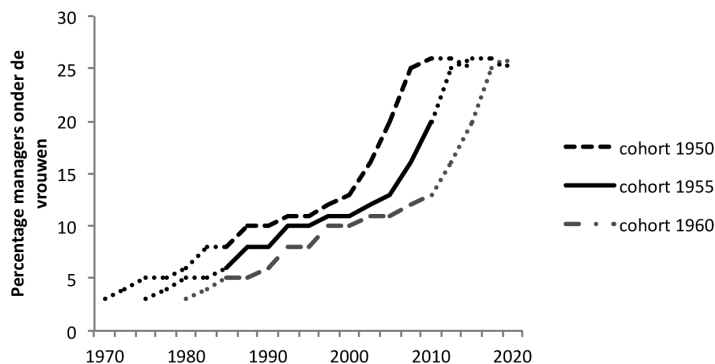
6. Onderzoek naar mannen en vrouwen op de arbeidsmarkt

Vergeleken met het onderzoek naar langetermijnontwikkelingen in de ongelijke kansen van mensen uit verschillende herkomstklassen, staat het onderzoek naar veranderingen in ongelijkheid tussen mannen en vrouwen en tussen migranten en autochtonen eigenlijk nog in de kinderschoenen.

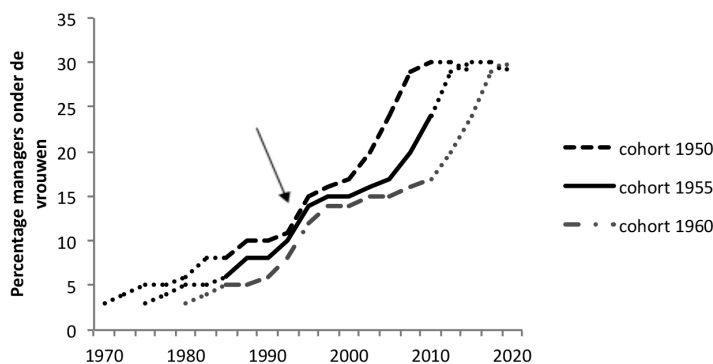
In een onlangs gestart onderzoek met Lieselotte Blommaert, Tanja van der Lippe en Eva Jaspers kijken we naar veranderingen in de kansen van vrouwen om een leidinggevende positie te bereiken. We onderzoeken veranderingen in Nederland tijdens de afgelopen 25 jaar. Een bijzondere uitdaging bij dit onderzoek is het om de verschillende dimensies van veranderingen over de tijd te ontwarren. Vrouwen maken carrière en kunnen dus tijdens hun levensloop een leidinggevende positie bereiken of weer opgeven. Dit kan te maken hebben met veranderingen in hulpbronnen – vrouwen bouwen meer ervaring op, maar ook met processen van uitsluiting – bijvoorbeeld omdat een werkgever het niet ziet zitten een moeder van jonge kinderen een leidinggevende positie aan te bieden. In figuur 2a ziet u een theoretische weergave van dergelijke veranderingen over de levensloop voor drie opeenvolgende geboortecohorten. De drie lijnen hebben precies dezelfde vorm. Dat betekent dat vrouwen geboren in 1950 op elke leeftijd dezelfde kans hadden om manager te zijn als vrouwen geboren in 1955 of 1960.

We verwachten echter niet dat dit zo is, omdat er van alles is veranderd in de samenleving om hen heen. Wetten werden veranderd en de mogelijkheden om in deeltijd te werken zijn toegenomen. Zulke historische veranderingen zouden een effect kunnen hebben op alle vrouwen die op een bepaald moment op de arbeidsmarkt zijn. Figuur 2b laat het mogelijke effect zien van een verandering die plaatsvindt in 1995.

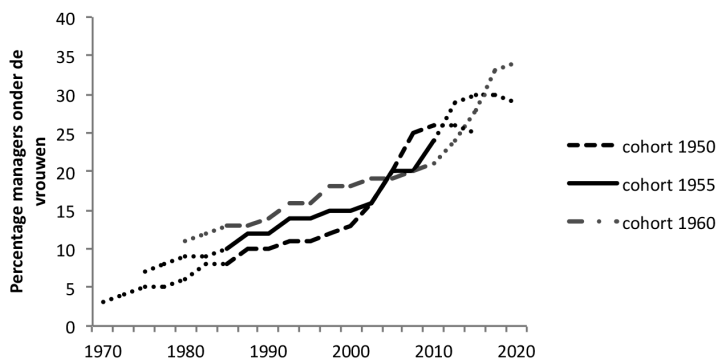
De carrières van de verschillende cohorten vrouwen kunnen ook verschillen omdat zij in verschillende tijden zijn opgegroeid (figuur 2c). Dat is van belang, omdat ideeën over hoe je je leven zou moeten inrichten zich vaak vroeg in het leven vormen en daarna relatief constant blijven. Dus bijvoorbeeld of je het acceptabel vindt dat je als moeder van een jong kind fulltime werkt en de kinderen naar de kinderopvang brengt. Jongere cohorten denken daar anders over dan oudere cohorten. We verwachten daarom dat vrouwen uit jongere cohorten grotere kansen hebben om al vroeger in hun leven een managementpositie te bereiken en die voorsprong ook vasthouden gedurende de rest van hun carrière. We werken aan de ontwarring van deze puzzel. Over een half jaar hoop ik u hier meer over te kunnen zeggen.

Figuur 2a Mogelijke veranderingen in de kansen van vrouwen om een managementpositie te bereiken over de levensloop

Figuur 2b Mogelijke historische veranderingen in de kansen van vrouwen een managementpositie te bereiken

Figuur 2c Mogelijke veranderingen in de kansen van vrouwen om een managementpositie te bereiken over cohorten

Met Wiebke Schulz en Marco van Leeuwen kijken we momenteel veel verder terug in de tijd: naar het succes van vrouwen op de Nederlandse arbeidsmarkt gedurende de 19e eeuw. Dat was een tijd waarin een waardeverandering plaatsvond die inging tegen de algemene moderniseringstrend. Naar het eind van de 19e eeuw toe kreeg een huishoudvorm waarin de man de kostwinnaar was en de vrouw geen betaald werk hoefde te doen, steeds meer aanzien. Aan de andere kant veranderde de arbeidsmarkt. In de loop van de eeuw kwamen er meer beroepen met een hogere status, bijvoorbeeld kantoorbanen en banen in het onderwijs, maar ook meer lage-statusberoepen zoals fabrieksarbeider.

Welke gevolgen hadden deze ontwikkelingen voor de kans van vrouwen om een beroep met een hoge status te bereiken? We onderzoeken de beroepen die vrouwen opgaven bij hun huwelijk. Een groot – maar over de tijd afnemend – deel van alle vrouwen gaf een beroep op. In het begin van de 19e eeuw deed rond de 50% dit, in het begin van de 20e eeuw 20%. Van alle vrouwen die een beroep opgaven, was ongeveer de helft een dienstmeisje. Pas aan het eind van de 19e eeuw nam het percentage dienstmeisjes af. Tegelijkertijd nam de gemiddelde status van de vrouwen op de arbeidsmarkt toe. Deze beide veranderingen gebeurden vlak na het begin van de industrialisering in Nederland. Zoals u zich misschien nog herinnert, was dat rond 1870. Verdere analyses laten echter zien dat de afname van het aantal vrouwen dat een beroep opgaf niet samenhangt met de moderniseringsprocessen die rond die tijd plaatsvonden.

Om de openheid van de samenleving te kunnen vaststellen moeten niet alleen de beroeps carrières van vrouwen worden onderzocht – zoals dat in de laatste twee onderzoeken het geval is – maar moeten deze worden vergeleken met de carrières van mannen. En om te begrijpen hoe moderniseringsprocessen die begonnen in de 19e eeuw hebben geleid tot de huidige man-vrouwverschillen op de arbeidsmarkt, zouden de 19e-eeuwse en de 20e-eeuwse gegevens vergelijkbaar gemaakt moeten worden en gezamenlijk geanalyseerd. Twee taken die ik in de nabije toekomst op me wil nemen.

7. Onderzoek naar migranten en autochtonen op de huwelijksmarkt

Tot slot wil ik u een voorbeeld geven van onderzoek naar ongelijke kansen voor autochtone Nederlanders en allochtone groepen. Met Frank van Tubergen en Sanne Smith onderzocht ik in hoeverre migranten in Nederland huwden met autochtone Nederlanders in 1971 en in het begin van de 21e

eeuw. Voor 1971 analyseerden we de laatste volkstelling in Nederland, die in dat jaar werd gehouden (Van Tubergen & Maas, 2007). Voor het begin van de 21e eeuw maakten we gebruik van gegevens uit de Basisadministratie (Maas, Van Tubergen & Smith, 2010). In een geheel open samenleving zou het voor een partnerkeuze niet uitmaken in welk land iemand geboren is. Omdat er in Nederland nu eenmaal meer Nederlanders dan migranten wonen, zou voor iedereen de kans op een huwelijk met een Nederlander het grootst zijn. Ons onderzoek laat zien dat dit niet het geval is. Migranten uit de meeste herkomstlanden trouwen veel vaker binnen hun eigen groep dan je zou verwachten op basis van de omvang van die groep. Voor migranten uit Turkije en uit Marokko is dat zelfs meer dan 80%.

Opnieuw spelen hier zowel processen van uitsluiting als hulpbronnen een rol. Uitsluiting gebeurt wederzijds: migranten hebben een voorkeur voor een partner uit hun eigen land van herkomst en sluiten autochtonen en migranten uit andere herkomstlanden uit. En op hun beurt doen autochtonen dat ook. Hulpbronnen spelen daarnaast ook een rol. Herkomstland is natuurlijk niet het enige criterium dat bij partnerkeuze van belang is. Velen van u zullen denken: nee natuurlijk, liefde is het allerbelangrijkst. Maar sociologen hebben laten zien dat mensen met veel hulpbronnen – bijvoorbeeld een hoog opleidingsniveau – ook graag trouwen met iemand die ook veel hulpbronnen heeft. De meeste migrantengroepen zijn gemiddeld lager opgeleid dan de autochtone Nederlandse bevolking. Migranten die wel hoog opgeleid zijn, trouwen inderdaad aanzienlijk vaker met een autochtone Nederlander dan laag opgeleide migranten. De verschillen in opleiding tussen autochtonen en allochtonen verklaren dus voor een deel hun partnerkeuze.

Volgens de moderniseringstheorie zou de mate waarin migrantengroepen binnen hun eigen groep trouwen over de laatste veertig jaar moeten zijn afgenomen, vooral als gevolg van veranderde waarden. In een moderne samenleving is het maken van onderscheid op basis van herkomstland immers minder geaccepteerd. Dit proces zou nog moeten zijn versterkt doordat we via de media en door veel meer te reizen meer kennis over andere landen en bevolkingsgroepen hebben opgedaan. De moderniseringstheorie komt er op dit punt echter niet goed van af. In het algemeen huwden migranten tussen 1995 en 2005 vaker binnen hun eigen groep dan in 1971 (Maas, Van Tubergen & Smith, 2010). Dit geldt in zeer sterke mate voor migranten uit Marokko, Turkije, de Nederlandse Antillen en Suriname, maar ook voor bijvoorbeeld Belgen en Duitsers.

Betekent die afname van sociale openheid op de huwelijksmarkt dat de moderniseringstheorie niet klopt? Om die vraag te beantwoorden willen we langer terug kijken. Een van de dingen die ik de komende jaren

wil gaan doen is het beschrijven van de langetermijnveranderingen in de ongelijkheid tussen autochtonen en allochtone groepen en toetsen of de moderniseringstheorie – die zo slecht lijkt te passen op de recente veranderingen in deze ongelijkheid – wel opgaat als we een langere periode bekijken.

8. Slot

Het eerder onderzoek naar langetermijntontwikkelingen in sociale openheid overziend, kan ik alleen maar concluderen dat er heel veel werk is verzet, maar dat er ook nog veel interessante vragen te onderzoeken zijn. Waarom neemt de openheid op de ene dimensie van ongelijkheid wel toe, maar op de andere niet? Waarom zijn de verschillen tussen landen zo groot? En wat is de oorzaak van veranderingen in openheid in de periode vóór industrialisatie; een periode waarvoor de theorie stabiliteit voorspelt?

Noot

1. Deze tekst is een lichte bewerking van de rede uitgesproken door de auteur bij de openbare aanvaarding van het bijzonder hoogleraarschap *Langetermijntontwikkelingen in sociale openheid en uitsluiting* aan de Vrije Universiteit Amsterdam op 6 september 2013.

Literatuur

- Blommaert, L. (2013). *Are Joris and Renske more employable than Rashid and Samira? A study on the prevalence and sources of ethnic discrimination in recruitment in the Netherlands using experimental and survey data*. Proefschrift Universiteit Utrecht.
- Breen, R. (2004). The comparative study of social mobility. Pp. 1-16 in R. Breen (ed.), *Social mobility in Europe*. Oxford: Oxford University Press.
- Erikson, R. & Goldthorpe, J.H. (1992). *The constant flux. A study of class mobility in industrial societies*. Oxford: Clarendon Press.
- Ganzeboom, H.B.G., Luijkx, R. & Treiman, D.J. (1989). Intergenerational class mobility in comparative perspective. *Research in Social Stratification and Mobility*, 8, 3-84.
- Gijsberts, M., Huijnk, W. & Dagevos, J. (2012). *Jaarrapport integratie 2011*. Den Haag: Sociaal en Cultureel Planbureau.
- Knigge, A., Leeuwen, M.H.D. van, Maas, I. & Mandemakers, K. (in druk). Status attainment of siblings during modernization. *American Sociological Review*.
- Lambert, P.S., Zijdemans, R.L., Leeuwen, M.H.D. van, Maas, I. & Prandy, K. (2013). The construction of HISCAM: A stratification scale based on social interactions for historical comparative research. *Historical Methods: A Journal of Quantitative and Interdisciplinary History*, 46, 77-89.

- Leeuwen, M.H.D. van & Maas, I. (1990). De openheid van de Amsterdamse elite tijdens de industrialisatie: Loglineaire analyse van carrièremobiliteit, intergenerationele mobiliteit en sociaal netwerk. *Mens & Maatschappij*, 65, 5-26.
- Leeuwen, M.H.D. van & Maas, I. (1995). Groeiende openheid van de Nederlandse samenleving: een nieuw fenomeen of een lange trend? Intergenerationele, huwelijks- en carrièremobiliteit in de provincie Utrecht, 1850-1940. *Mens & Maatschappij*, 70, 321-333.
- Leeuwen, M.H.D. van & Maas, I. (1996). Long-term social mobility: research agenda and a case study (Berlin, 1825-1957). *Continuity and Change*, 11, 399-433.
- Leeuwen, M.H.D. van & Maas, I. (2010). Historical studies of social mobility and stratification. *Annual Review of Sociology*, 36, 429-451.
- Leeuwen, M.H.D. & Maas, I. (2011). *HISCLASS: A Historical Social Class Scheme*. Leuven: Leuven University Press.
- Leeuwen, M.H.D. van, Maas, I. & Miles, A. (2002). *HISCO: Historical International Standard Classification of Occupations*. Leuven: Leuven University Press.
- Leeuwen, M.H.D. van, Pélissier, J.-P., Rébaudo, D. & Maas, I. (2010). *Intergenerational social mobility in France, 1670-1986*. Paper gepresenteerd tijdens de Meeting of RC28, XVII ISA World Congress te Gothenburg, Sweden, 11-17 juli 2010.
- Lippényi, Z., Maas, I. & Leeuwen, M.H.D. van (2013). Intergenerational class mobility in Hungary between 1865 and 1950: Testing models of change in social openness. *Research in Social Stratification and Mobility*, 33, 40-55.
- Maas, I. & Leeuwen, M.H.D. van. (2002). Industrialization and intergenerational mobility in Sweden. *Acta Sociologica* 45, 179-194.
- Maas, I. & Leeuwen, M.H.D. van (2013). *Towards open societies? Trends in men's intergenerational class mobility in European countries during industrialization*. Paper gepresenteerd tijdens de ISA RC28 meeting te Trento, 16-18 mei 2013.
- Maas, I., Tubergen, F. van & Smith, S. (2010). *Ethnic intermarriage among immigrants in the Netherlands*. Paper gepresenteerd tijdens de Meeting of RC28, XVII ISA World Congress te Gothenburg, Zweden, 11-17 juli 2010.
- Merens, A., Hartgers, M. & Brakel, M. van den (red.) (2012). *Emancipatiemonitor 2012*. Den Haag: SCP, CBS.
- Schulz, W. (2013). *Careers of men and women in the 19th and 20th centuries*. Proefschrift Universiteit Utrecht.
- Tolsma, J. & Wolbers, M.H.J. (2010). *Naar een open samenleving? Recente ontwikkelingen in sociale stijging en daling in Nederland*. Den Haag: Raad voor Maatschappelijke Ontwikkeling.
- Treiman, D.J. (1970). Industrialization and social stratification. Pp. 207-234 in Laumann, E.O. (ed.), *Social stratification: Research and theory for the 1970s*. Indianapolis: Bobbs-Merrill.
- Tubergen, F. van & Maas, I. (2007). Ethnic intermarriage among immigrants in the Netherlands: an analysis of population data. *Social Science Research*, 36, 1065-1086.
- Zijdeman, R.L. (2009). Like my father before me: intergenerational occupational status transfer during industrialization (Zeeland, 1811-1915). *Continuity and Change*, 24, 455-486.

Over de auteur

Ineke Maas is bijzonder hoogleraar *Langetermijnontwikkelingen in sociale openheid en uitsluiting* aan de Vrije Universiteit Amsterdam en universitair hoofddocent Sociologie aan de Universiteit Utrecht.